

Q. R. ƏSGƏROV, S. C. HÜSEYNOVA, fəlsəfə II. f. d.

Heydər Əliyev adına AAHM

CƏBHƏ BÖLGƏSİNDƏ FÖVQƏLADƏ HALLARDA HƏRBİ QULLUQÇULARIN FƏALİYYƏTİ

Məqalədə cəbhə bölgəsində fəvqəladə hallarda hərbi qulluqçuların fəaliyyətinə və onların psixoloji durumu ilə bağlı məsələlərə toxunulmuşdur.

Uzun müddətdir ki, erməni qəsbkarları vətənimizin ayrılmaz bir parçası olan Qarabağı işğal etmişlər. Torpaqlarımızın işğalı, insanlarımızın öz doğma yurdlarından didərgin düşməsi ilə müşayiət olunan hazırkı vəziyyət Azərbaycan üçün qəbuləlməz olmaqla yanaşı, həm də özündə bir sıra gizli xarakterli təhlükə mənbəyi daşıyır. Bu təhlükələrdən ən başlıcası fəvqəladə hallarla bağlı cəbhəyə bölgələrdə meydana çıxma biləcək təhlükələrdir. Belə ki, region özündə genişmiqyaslı müharibə, əhalinin miqrasiyası, texnogen xarakterli qəzalar, qəsdən zəhərli maddələrin və yoluxucu xəstəliklərin yayılması kimi təhlükə potensialları daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə hallarla bağlı vəziyyət qanunvericiliklə tənzimlənərək Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin əməkdaşları tərəfindən nəzarət edilirsə də, cəbhə bölgəsində qeyd olunan halların qarşısının alınması və fəsadların aradan qaldırılması fərqli yanaşma tələb edir.

Burada təhlükələr qeyd edilərkən genişmiqyaslı müharibə ilə bağlı yaranacaq vəziyyət ehtimalına toxunulmur. Belə ki, Azərbaycan öz torpaqlarını müharibə yolu ilə azad etmək hüququna malikdir və digər imkanlar tələkənsə Azərbaycan Ordusu Ali Baş Komandanın əmri ilə torpaqlarımızı silah gücü ilə azad edə bilər. Düşməne qarşı qətiyyətlə döyüşmək qabiliyyətini isə hərbiçilərimiz 2016-cı ilin aprel döyüşləri zamanı artıq nümayiş etdirdilər. Bu vəziyyətdə hərbi qulluqçularımızın fəaliyyəti birbaşa Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Silahlı Qüvvələrin Döyüş və Ümumqoşun Nizamnamələri, yuxarı komandanlıqdan gələn əmrlərlə tənzimlənəcək. Beləliklə, əsas diqqəti cəbhəyə bölgələrdə meydana gələ biləcək digər fəvqəladə hallarla bağlı təhlükələrə cəlb etməkdir. İlk olaraq belə bir məsələni qeyd etmək vacibdir ki, bu bölgələrdə təhlükələr həm təbii və texnogen olmaqla yanaşı, həm də təxribat xarakterli ola bilər.

Cəbhəyə bölgələrdə vəziyyətin xüsusiyyətlərinə nəzərə alaraq burada fəvqəladə halların törədə biləcəyi təhlükələr üç aspektdən dəyərləndirilir:

- birbaşa fəvqəladə halların törədə biləcəyi təhlükələr;
- hər hansı bir fəvqəladə halın nəticəsi olaraq cəbhəyə bölgələrdə Ordumuzun döyüş-müdafiə qabiliyyətinin zəifləməsi;
- fəvqəladə hadisədən sonra düşmənin yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək təxribat törətmək təhlükəsi.

Problemin belə bir aspektinə də diqqət yetirilməsi vacibdir ki, təhlükəyə, böhranlı vəziyyətə düşən hərbi qulluqçular yüksək psixoloji və emosional gərginliyə məruz qalır. Problemi öyrənən mütəxəssislərin gəldiyi nəticələrə əsaslanaraq demək olar ki, bu tipli hadisələr əksər hərbi qulluqçularda daxili ehtiyatların səfərbər olunması ilə müşayiət olunur və, bəzilərində döyüş qabiliyyətinin aşağı düşməsinə, səhhətinin pozulmasına, fizioloji və psixoloji stres təzahürlərinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu fərqli təzahürlər hərbi qulluqçuların fərdi xüsusiyyətlərindən, ətraf şəraitdən, baş verən hadisələr bərdə nə qədər xəbərdar olmasından və təhlükənin ağırlıq dərəcəsi bərdə anlayışın olmasından asılı şəkildə dəyişir. Dağınun ağır mənzərəsi, ruh düşkünlüyü və həyat üçün bilavasitə təhlükələr bütün insanlar kimi hərbi qulluqçuların psixologiyasına da mənfi təsir edir. Bir sıra hallarda normal düşüncə prosesləri pozulur, hərbi qulluqçunun öz üzərində nəzarəti itirməsinə səbəb olur ki, bu da onun qeyri – müəyyən, qeyri – ixtiyari davranışlarına gətirib çıxarır.

Psixoloji cəhətdən hazırlıqsız, davamsız insanlarda fəvqəladə hallar qorxu hissi yaradır və onların bəziləri hadisə ocağından qaçmağa səy göstərirlər, bəziləri isə süstləşmə ilə müşayiət olunan psixoloji şok vəziyyətinə düşürlər. Bu zaman fizioloji təzahürlər müxtəlif formada yaranır. Məsələn, bəzilərində göz bəbəkləri genişlənir- "qorxudan gözləri böyüyür", tənəffüs, ürək döyüntüləri tezləşir, periferik damarlar daralır – "qar kimi ağarır", soyuq tər yaranır, əzələlər boşalır "qolları yanına düşür, dizləri bükülür", səs tembrli dəyişir, bəzən isə danışa bilmir. Bu cür hallarda ürək – damar fəaliyyətinin kəskin pozulmasından ölmə hallarının baş verməsi də müşahidə olunur. Belə vəziyyət bir neçə saatdan bir neçə günədək davam edə bilər. Fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı hadisə yerində bəzən süstləşmiş, məqsədsiz dolaşan insanlara da rast gəlmək olar. Bəzi hərbi qulluqçuların da bu şəkildə davranışlarına gətirib çıxara biləcək səbəblər aşağıdakılardır [1]:

- baş verən hadisənin gözlənilməz olması;
  - fəlakətin mümkün olan nəticələrinin və xarakterinin aydın olmaması;
  - bu cür şəraitlərdə davranış qaydaları bərdə vərdiş və təcrübənin olmaması;
  - zəif mənəvi – psixoloji hazırlıq.
- Fəvqəladə hallar zamanı hərbi qulluqçuların mənəvi-psixoloji durumu həlledici rol oynayır. Bunlar isə özünə inam, psixoloji hazırlıq və böhranlı hallarda düşüncəli, ehtiyatlı davranışla müəyyən edilir.

Hər bir komandanın fəvqəladə hal təhlükəsi meydana gəldikdə birinci növbədə aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirməsi məqsədyönlü olardı:

- çox qısa müddət ərzində vəziyyətlə bağlı mümkün qədər dəqiq və dolğun məlumatların toplanması;
- yuxarı komandanlıqla əlaqə yaradaraq yaranmış vəziyyətlə bağlı məlumatların verilməsi və fəaliyyətə dair razılığın alınması;
- hərbi qulluqçuların şəraitə uyğun nizamli fəaliyyətinin təmin olunması;
- ağır psixoloji travma almış hərbi qulluqçularda daxili tarazlığı qrup daxilində fiziki işlərlə cəlb etməklə bərpa etmə;
- Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin cəbhəyə bölgələrdə yerləşmiş bölmələri ilə əlaqə yaradaraq, mümkün şəraitdə birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- yerli idarəetmə orqanları və mülki əhali ilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Yuxarı komandanlıq tərəfindən hər hansı bir göstərişin əldə olunması mümkün olmadıqda hərbi qulluqçu müstəqil fəaliyyət göstərməyə məcbur olacaqdır. Belə vəziyyətdə ona fəaliyyət üçün önbilgilərin yaxşı bilmələri vacibdir. Bu səbəbdən hərbi qulluqçular hər bir konkret fəvqəladə hal təhlükəsi zamanı fəaliyyətlə bağlı lazımlı məlumatlara malik olmalıdırlar ki, şəraiti doğru qiymətləndirməyi, tabeliyində olanları təşkilatlandıraraq doğru hərəkət etməyi bacarsınlar. Baş verə biləcək bütün ehtimalları ssenari şəklində işləni bərdə hazırlanmalıdır.

Cəbhəyə bölgələrdə baş verə biləcək təhlükəli hallara diqqət yetirək. İlk olaraq hərbi fəaliyyətlə bağlı ən ağır qəzalardan biri hesab olunan hərbi sursatların saxlanması və daşınması ilə bağlı təhlükələrin qeyd olunması vacibdir. Bu qəzaların səbəbi kimi hərbi sursatlarla ehtiyatsız davranma və ya onların aşınması, anbarda yanğın, daşınma zamanı qəzalar və s. Ola bilər. Burada düşmənin tərəfindən müxtəlif diversiyaların həyata keçirilmə ehtimalı da çox böyükdür.

Nəzərə alınsa ki, cəbhəyə bölgələrdə hərbi hissələr əksər hallarda əhalinin kompakt şəkildə yaşadığı əraziyə yaxın yerləşdiyindən baş verə biləcək texnogen qəzaların nə kimi ağır nəticələr verə biləcəyinə təsəvvür etmək çoxda çətin deyil. Odur ki, bu zonada yerləşən hərbi hissələrdə mövcud sursat anbarlarının mühafizəsinin gücləndirilməsi, hərbi sursatlarla ehtiyatlı davranma və nəzarət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alınsa ki, böyük silah anbarları birbaşa cəbhə zonasında deyil, ətraf regionlarda yerləşir hərbi sursatların daşınması zamanı da bir sıra təhlükəli hallar yaşana bilər. Buna görə də daşınmalar zamanı yaşayış məntəqələrindən uzaqda yerləşən, nəqliyyatın intensivliyi aşağı olan köməkçi yollardan istifadə olunmalıdır. Baş verə biləcək qəzaların qarşısının alınması, qəza baş verərsə onun lokallaşdırılması, əhalinin təhlükəsizliyinin təminatı və təxliyyə zamanı hərbi qulluqçular tərəfindən çəvik və dəqiq fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdir.

Fövqəladə hallarla bağlı təhlükələrdən biri də təbii xarakterli fəlakətlərin cəbhəyanı bölgələrdə törədə biləcəyi fəsadlardır. Bura misal olaraq yangınlar və ya daşqınları göstərmək olar. Cəbhəyanı bölgələrdə yangın hadisələri tez tez baş verir. Kiçik miqyaslı yangınlar böyük təhlükə törətməsələr də onların yaşayış məntəqələrinə, əkin sahələrinə keçmə ehtimalı olur [2]. Yangınlar zamanı əsas çətinlik çox vaxt yangınların atəş zonasında baş verməsidir. Bu da yangına müdaxiləni mümkün edər. Çünki, bu zonada fəaliyyət hərbi qulluqçular üçün təhlükə törədir. Mülki şəxslər də bu səbəbdən ümumiyyətlə buraya buraxılmır. Bu səbəbdən profilaktik tədbir olaraq təhlükəli ərazilərdə quru ot və ağaclar məhv edilməsi, ağacların kəsilərək təhlükəsizlik zolağının yaradılması, torpaqdan maneələrin yaradılması hərbi qulluqçular tərəfindən həyata keçirilən mühüm tədbirdir.

Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində işğal etdikləri ərazilərimizdə su anbarları, çaylar, göllər onların nəzarəti altına keçib. Cəbhəyanı bölgələr üçün başqa ciddi təhlükəni Sərsəng su anbarı daşıyır. Ermənilərin işğal altında saxladıkları torpaqlarda 10 su anbarı, o cümlədən Tərtər çayı üzərində inşa olunmuş, su tutumu 560 milyon m³ olan Sərsəng su anbarı baxımsızlıqdan sıradan çıxmaq üzrədir [3]. Sərsəng su anbarı 1976-cı ildə 726 metr hündürlükdə inşa edilmişdir və işğal altında olan Ağdərə rayonunun ərazisində yerləşir. Hazırda su anbarına və onun qurğularına 20 ildən artıq müddətdir ki, texniki xidmət göstərilmədiyi üçün qəza vəziyyətindədir. İstismar müddətini başa vuran qurğular isə su bəndinin hər an sıradan çıxma təhlükəsini yaradır. Su anbarının həm təbii fəlakət, həm də texniki və əvvəlcədən düşünülmüş təxribat xarakterli səbəblər üzündən dağılma ehtimalı böyükdür. İşğal altında olan Sərsəng su anbarı partladılı və bunun nəticəsində 7 rayon su altında qala bilər. Beləliklə, Sərsəng su anbarından aşağıda dağətəyi və aran hissədə yerləşən yaşayış məntəqələrində yaşayan 400 min əhali təhlükə altındadır [4]. Başqa tərəfdən Tərtər çayına atılan suyu da ermənilər tənzimləyir. Buna görə də daşqınlar, təxribat ehtimalı artır. Bu təhlükələr nəzərə alınaraq cəbhəyanı bölgələrdə sahil bərkitmə işləri aparılmalı, təhlükə zamanı hərbi qulluqçuların görcəyi işlərin, əhalinin təxliyyəsinə rolunun dəqiq planı hazırlanmalıdır. Bu şəkildə təhlükələrin siyahısını təxribat nəticəsində iqməli suların zəhərlənməsi, bakteriooloji və kimyavi maddələrdən istifadə kimi hadisələrlə artırmaq olar. İşğal olunmuş ərazilərdən keçən təbii su mənbələrimiz Ermənistan tərəfindən həddindən artıq çirklənməyə məruz qalır. Araz və Kür çaylarının qolları olan Oxçuçay və Ağstafaçayın Ermənistan tərəfindən bilərəkdən ən ağır formada çirkləndirilmişdir [3].

Göründüyü kimi, cəbhə bölgəsində fəvqəladə hallarla bağlı təhlükələrin xarakteri müxtəlifdir. Hərbi qulluqçular bu xarakterli hadisələr zamanı hərbi fəaliyyətdən fərqli bir hal ilə qarşılaşa bilər. Hərbi qulluqçulara bu hallarda fəaliyyətə dair bilik və bacarıqların aşılınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir, yəni hərbi qulluqçu istənilən anda döyüşə hazır olduğu kimi, fəvqəladə hallarda fəaliyyətə də hazır olmalıdır. Belə hazırlığın cəbhə bölgəsində baş verə biləcək fəvqəladə halların ehtimal ssenarilərinin hazırlanması, Müdafiə Nazirliyinin hərbi qulluqçularının fəaliyyəti ilə bağlı dəqiq təlimatların hazırlanması, Silahlı Qüvvələrin hərbi qulluqçularının fəvqəladə hal şəraitində psixoloji yüklənmələrə qarşı dözümlülüyünün artırılması, psixoloji davamlığın yüksəldilməsi, iradənin möhkəmləndirilməsi, qarşılıqlı yardım və fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi, Müdafiə Nazirliyinin cəbhəyanı bölgələrdə yerləşmiş bölmələri ilə Fəvqəladə Hallar Nazirliyinin müvafiq bölmələrinin birgə təlimlərinin keçirilməsini özünə daxil etməsi daha müsbət nəticələr gətirə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. http://www.fhn.gov.az/newspaper/?type=view_news&news_id=84
2. <http://www.movqe.az/news/siyaset/119156.html>
3. <http://eco.gov.az/az/111-igal-olunmus-erazilerin-ekoloji-veziiyeti>
4. <https://www.google.com/url?q=http://www.respublica-news.az/index.php/component/k2/item/323-saersaenzh-su-anbar-ekolozhi-terror-vae-humanitar-boehran>